

Haridustaseme tõusuga õigusrikkumiste risk väheneb

Andri Ahven ja Ingrid Saarepuu

PÕHISÕNUMID

- **Kõrgem haridustase vähendab õigusrikkumiste toimepanemise riski.** Kohtusse saadetud isikute hulgas on olnud suurim alg- või põhiharidusega isikute osakaal ning kõige vähem on olnud kõrgharidusega isikuid.
- **Õigusrikkumiste risk on suurim madala haridustasemega meestel.** Registreeritud kuritegudest on läbi aastate ligikaudu 90% toime pandud meeste poolt.
- **Kõrgemalt haritud inimese kriminaalmenetlus lõpetatakse sagedamini otstarbekuse kaalutlusel.** Tänu lõpetatud kriminaalmenetluste suurele osakaalule koormavad kõrgharidusega rikkujad õigussüsteemi kõige vähem.

SISSEJUHATUS

Hariduse ja kuritegevuse seose puhul pakuvad huvi küsimused, kas õigusrikkumiste laad muutub haridustaseme tõusuga, kas erineva haridustasemega inimesed panevad toime eri liiki süütegusid, kas haritumad kurjategijad pääsevad kergemini ning kas süüdlase kõrgema haridusega kaasneb õigussüsteemile suurem kulu. Artiklis kasutatud riiklik statistika annab nendele küsimustele vastamiseks mõningaid viiteid. Käsitletakse kuritegude kohtueelset menetlust, kuid andmestiku puudulikkus ei luba analüüsida, kuivõrd süüdistatava haridustase võib mõjutada karistuste mõistmist.

PIKEM HARIDUSTEE AITAB KAASA ÕIGUSKUULEKUSELE

Enamik välisriikide uuringuid on näidanud, et haridustaseme tõus toob kaasa õigusrikkumiste riski vähenemise. Teadusuuringutest on selgunud, et oluliseks kuritegevust vähendavaks teguriks on juba keskhariduse omandamine.¹ Samuti on leitud, et ülikoolihariduse parem kättesaadavus toob kaasa nii varavastase kui ka vägivaldse kuritegevuse vähenemise², kusjuures pikem haridustee vähendab kuritegevuse riski eeskätt meeste seas.³ Eesti olukorda analüüsides on leitud, et

analoogiliselt teiste riikidega on ka siin varavastane kuritegevus märksa paremini kirjeldatav majanduslike ja sotsiaaldemograafiliste teguritega kui vägivaldne kuritegevus.⁴

KURITEGUDE TOIMEPANEMISE RISK ON SUURIM MADALA HARIDUSEGA MEESTEL

Registreeritud kuritegudest on läbi aastate ligikaudu 90% toime pandud meeste poolt. Enamlevinud kuriteoliikidest oli perioodil 2018–2023 (joonis 7.5.1) meeste osakaal suurim ähvardamistes (92%), millele järgnes joobes sõiduki juhtimine (91%). Suurima naiste osakaaluga kuriteoliik on kelmused (20%).

Kuriteo raskuse kasvuga enamasti tõuseb meeste osakaal; samuti on keskmine kuritegude arv meeste puhul suurem kui naiste puhul. Nii meeste kui ka naiste puhul on kuritegude toimepanijate seas kõige enam olnud kehalises väärkohtlemises kahtlustatavaid (tabel 7.5.1), kellest ligikaudu

pooled olid toime pannud lähisuhtevägivalla kuriteo. Siinjuures tuleb arvestada, et toimepanija tehakse vägivallakuritegudes kindlaks märksa sagedamini kui varavastastes kuritegudes ning liikluskuritegudes on toimepanija teada peaaegu alati.⁵

Kõikides kuriteoliikides kahtlustatavatest kokku oli perioodil 2018–2023 alg- või põhiharidusega 44%, kesk- või keskeriharidusega 48% ning kõrgharidusega 8% (joonis 7.5.2). Samal perioodil oli vähemalt 15-aastastest elanikest alg- või põhiharidusega 21%, kesk- või keskeriharidusega 52% ja kõrgharidusega 28%.⁶

Vaatlusalustest kuriteoliikidest oli alg- või põhiharidusega kahtlustatavaid kõige enam varguste puhul (57%). Kesk- või keskeriharidusega isikute osakaal oli suurim ahistavas jälitamises (62%) ning kõrgharidusega isikute osakaal raske liiklusõnnetuse põhjustamises (21%) kahtlustatavate seas.

Vaatlusaluste väärtegude puhul olid näitajad 2023. aastal järgmised.

Andmestik. Analüüs põhineb e-toimiku andmestikul.⁷ Peamiselt tuginetakse andmetele nende kahtlustatavate ja süüdistatavate kohta, kelle suhtes prokuratuur on teinud lõpliku menetlusotsuse (saatnud kohtusse või lõpetanud menetluse otstarbekuse kaalutlusel⁸). Selle grupi kohta kasutatakse väljendeid „kuritegude toimepanijad“ või „kahtlustatavad“ ja sellesse on hõlmatud ka süüdistatavad. Neil juhtudel on kuriteo toimepanemine reeglina leidnud kinnitust⁹ ning samal ajal on isikute hariduse kohta kõige rohkem andmeid.

Vaatluse all on toimepanijate haridustase valitud süüteo liikide puhul:

1. registreeritud kuriteod kokku ning karistusseadustiku §-de 120, 121, 157³, 184, 199, 209, 213, 422, 423 ja 424 alusel registreeritud kuriteod;
2. väärteod, mille puhul süstemaatiline ja/või raskem rikkumine kvalifitseeritakse kuriteona: karistus- seadustiku § 218, liiklusseaduse § 224, narkootiliste ja psühhotroopsete ainete ning nende lähteainete seaduse § 15¹.

Andmestik hõlmab peamiselt perioodi 2018–2023, kuid mõnel juhul ka 2024. aastat. Andmed on esitatud kolme grupi kohta: alg- ja põhiharidusega isikud, kesk- ja keskeriharidusega isikud, kõrgharidusega (sh rakenduskõrgharidusega) isikud; edaspidi ka „haridusgrupid“.¹⁰

^a Kriminaalmenetlus lõpetati kriminaalmenetluse seadustiku §-de 201, 202, 203 või 203¹ alusel.

^b Kohtus perioodil 2020–2023 lahendi saanud füüsilistest isikutest 98% mõisteti täielikult või osaliselt süüdi.

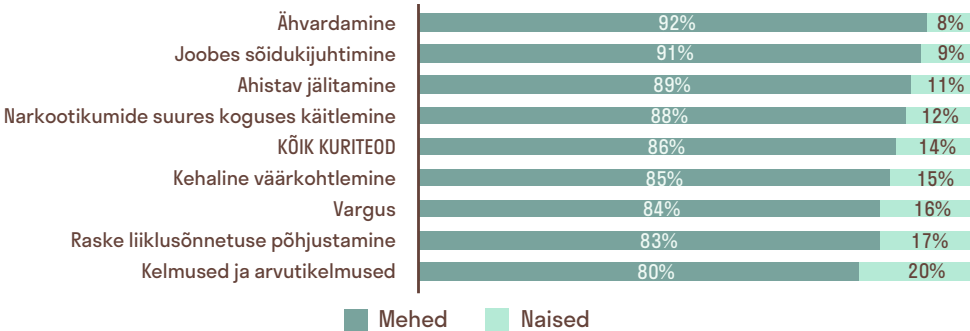
^c Eri allikates on andmed haridustasemest erineva detailsusega, mistõttu on otstarbekas väiksemad grupid liita.

- Varavastase väärteo (KarS § 218) toimepani-
jaist olid alg- või põhiharidusega 50%, kesk-
või keskeriharidusega 46%, kõrgharidusega
3%.
- Sõidukijuhi poolt alkoholi piirmäära ületa-
mise väärteo (LS § 224) toimepanijaist olid
alg- või põhiharidusega 33%, kesk- või kesk-
eriharidusega 54%, kõrgharidusega 13%.
- Narkootikumidega seotud väärteo (narkoo-

tiliste ja psühhootroopsete ainete ning nende
lähteainete seaduse § 15¹⁾ toimepanijaist
olid alg- või põhiharidusega 71%, kesk- või
keskeriharidusega 27%, kõrgharidusega 2%.

Järjepidevat pikaajalist aegrida kuritegude
toimepanijate hariduse kohta pole. Andmed
2001. aastal kohtusse saadetud süüdistatavate
kohta⁸ näitavad, et üldjoontes sarnanes pilt
praegusega.

Joonis 7.5.1 Meeste ja naiste osakaal kuritegude toimepanijaist valitud kuriteoliikides, 2018–2023

ALLIKAS: autorite joonis e-toimiku⁹ põhjal

Tabel 7.5.1 Toimepanijate arv ja sugu valitud kuriteoliikides keskmiselt, 2018–2023

Kuriteoliik	Karistus- seadustik	Arv		Osakaal (%)	
		Mehed	Naised	Mehed	Naised
Ähvardamine	§ 120	399	35	6	3
Kehaline väärkohtlemine	§ 121	2270	388	34	36
Ahistav jälitamine	§ 157 ³	60	7	1	1
Narkootikumide suures koguses käitlemine	§ 184	548	74	8	7
Vargus	§ 199	974	191	14	18
Kelmused ja arvutikelmused	§-d 209, 213	287	73	4	7
Raske liiklusõnnetuse põhjustamine	§-d 422, 423	56	11	1	1
Joobes sõidukijuhtimine	§ 424	1897	187	28	17

ALLIKAS: autorite tabel e-toimiku¹⁰ põhjal

MÄRKUS. Sama isik võib korduda eri kuriteoliikide statistikas.

- Varavastases kuriteos süüdistatavaist moo-
dustasid alg- või põhiharidusega isikud
ligikaudu 60%, keskharidusega oli 40% ja
kõrgharidusega ligikaudu 1%.
- Isikuvastases kuriteos süüdistatavaist moo-
dustasid alg- või põhiharidusega isikud 43%,
keskharidusega oli 54% ja kõrgharidusega
3%.
- Liikluskuriteos süüdistatavaist moodustasid
alg- või põhiharidusega ligikaudu 30% ning
keskharidusega ja kõrgharidusega isikud
ligikaudu 70%.

Viimastel aastatel on alg- ja põhiharidusega
isikute osakaal kahtlustatavate seas vähenenud
ning tõusnud teiste haridusgruppide osakaal.
Perioodil 2015–2024 tõusis kõrgharidusega ini-
meste osakaal vähemalt 15-aastastest kaht-
lustatavatest 16%¹¹, kuid kõrgharidusega
inimeste osakaal kahtlustatavaist kasvas samal
perioodil kaks korda (joonis 7.5.3).

Kõrgharidusega kahtlustatavate osakaalu kasv
on eeskätt seotud joobes sõidukijuhtimisega,
kus aasta-aastalt on kõrgharidusega kahtlus-
tatavate arv tõusnud. Ehkki nende osakaal on
kasvanud ka rea teiste kuriteoliikide puhul
(sh lähisuhtevägivald, kelmused, omastamised,

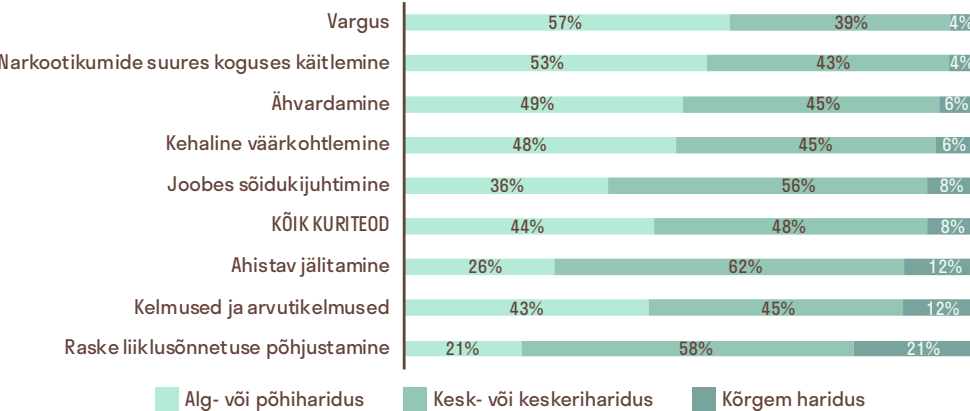
avaliku usalduse vastased kuriteod, majandus-
kuriteod), on see seotud pigem madalama haridus-
tasemega kahtlustatavate arvu vähenemisega
ning kõrgharidusega kahtlustatavate arvus sel-
get tõusutrendi pole.

10 000 vastava haridusega elaniku kohta keskmis-
elt aastast oli perioodil 2018–2023 kõige enam
kahtlustatavaid alg- ja põhiharidusega inimeste
seas (136), kus see ületas kesk- ja keskeri-
haridusega inimeste vastavat näitajat (59) enam
kui kaks korda ning kõrgharidusega inimeste
vastavat näitajat (18) ligi kaheksa korda (joo-
nis 7.5.4). Kogurahvastikust võeti arvesse 15-aas-
tased ja vanemad elanikud, kelle haridustase oli
teada.¹²

Arvestades kahtlustatavate arvu 10 000 inimese
kohta, olid haridusgruppide erinevused vaatlus-
alustest kuriteoliikidest kõige suuremad var-
guste ja narkokuritegude puhul (tabel 7.5.2).

Isikuvastaste kuritegude puhul ei tarvitse and-
med kajastada kuritegevuse taseme tegelikke
erinevusi haridusgruppide vahel, kuna sageli
on kuriteo toimepanijaks ohvri partner või teine
pereliige. Sel juhul võidakse hoiduda teatamisest
lootuses juhtum ise lahendada või ka kättemak-
su kartuses.

Joonis 7.5.2 Erineva haridustasemega kahtlustatavate osakaal valitud kuriteoliikides, 2018–2023

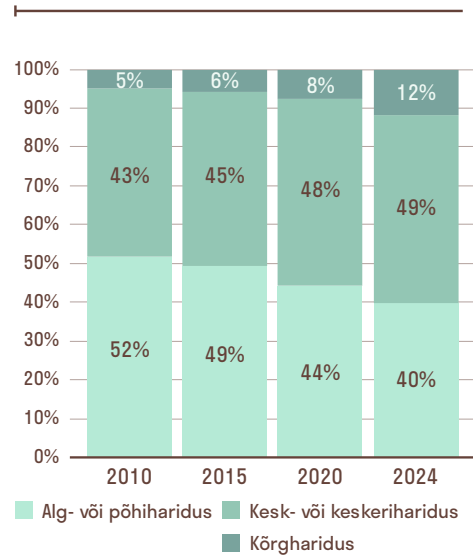

ALLIKAS: autorite joonis e-toimiku¹³ põhjal

Kuritegevuses on järjest suurem roll elektroonilistel kanalitel ning kuritegude toimepanijaid oleks raske kuriteoliikide või muude kindlate tunnuste järgi grupeerida: näiteks võivad samad isikud toime panna nii „tavalisi“ vargusi kui ka elektrooniliste kanalite vahendusel kelmusi ning paki-automaate ja GPS-seadmeid kasutades narkokuritegusid. Kuritegude toimepanemise riski suurendab märgatavalt sõltuvusainete kuritarvitamine,¹⁴ mida esineb kõikides haridusgruppides (2023. aastal märkis isikliku alkoholitarbi-

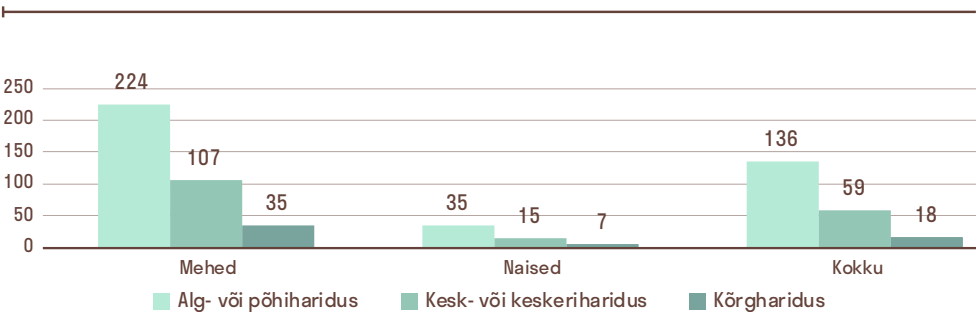
mise kohta „joon palju“ 8% põhi- ja keskharidusega küsitletutest ning 4% kõrgharidusega küsitletutest)¹⁵; eeskätt puudutab see vägivaldakuritegusid (enamik pannakse toime joobes), poevargusi (neis on suur sõltlaste osakaal) ning joobes sõidukijuhtimist (valdavalt on tegu al-

Joonis 7.5.3 Kahtlustatavate jaotus hariduse järgi kõikide kuriteoliikide puhul kokku, 2010–2024

ALLIKAS: autorite joonis e-toimiku¹⁷ põhjal

Joonis 7.5.4 Kahtlustatavate arv 10 000 inimese kohta, 2018–2023

ALLIKAS: autorite joonis e-toimiku¹⁸ põhjal

koholi liigtarvitamisega¹⁹). Lähisuhtevägivalda esineb kõikides rahvastikugruppides, kuigi füüsilise vägivalla risk haridustaseme tõusuga väheneb.

Vaatlusaluste kuriteoliikide puhul oli perioodil 2018–2023 kõikides haridusgruppides kõige enam kahtlustatavaid kehalisesväärikoheldamises, millele järgnesid joobes sõidukijuhtimine ja vargused (joonis 7.5.5). Varguses, narkokuriteos või ähvardamises kahtlustatavate osakaal oli seda väiksem, mida kõrgem haridus neil on. Kelmuses või arvutikelmuses, raske liiklusõnnetuse põhjustamises ning ahistavas jälitamises kahtlustatavaid oli kõige enam kõrgharitute grupis.

Tabel 7.5.2 Kahtlustatavate arv soo ja haridustaseme järgi 10 000 inimese kohta valitud kuriteoliikides, 2018–2023

Kuriteoliik	Karistus-seadustik	Mehed			Naised		
		Alg- või põhiharidus	Kesk- või keskeriharidus	Kõrgharidus	Alg- või põhiharidus	Kesk- või keskeriharidus	Kõrgharidus
Ähvardamine	§ 120	88	37	10	10	2	1
Kehaline väärkohtlemine	§ 121	496	211	61	92	30	11
Ahistav jälitamine	§ 157 ³	7	8	3	1	1	0
Narkootikumide suures koguses käitlemine	§ 184	123	43	8	17	5	1
Vargus	§ 199	264	75	12	45	15	6
Kelmused ja arvutikelmused	§-d 209, 213	58	25	14	13	6	3
Raske liiklusõnnetuse põhjustamine	§-d 422, 423	6	7	5	1	1	1
Joobes sõidukijuhtimine	§ 424	321	213	60	21	20	10

ALLIKAS: autorite tabel e-toimiku²⁰ põhjal

HARIDUSTASEME TÕUSUGA KASVAB TÕENÄOSUS, ET RIKKUJAT EI SAADETA KOHTUSSE

Kohtueelse uurimise lõpul otsustab prokuratuur, kas saata kriminaalasi kohtusse või lõpetada menetlus otstarbekuse kaalutlusel, juhul kui kahtlustatav nõustub endale võtma tähtajalised kohustused (KrMS §-d 201–203); samas ka lõpetamise korral on prokuratuur veendunud, et kuritegu pandi toime. Valdavalt lõpetatakse menetlus avaliku menetlushuvi puudumise tõttu ja kui süü ei ole suur (KrMS § 202); 2024. aastal 78%. Alaealise toimepanija korral (KrMS § 201) lõpetati 13%, karistuse ebaotstarbekuse tõttu (KrMS § 203) 5% ning kuriteoga tekitatud kahju heastamise tõttu (KrMS § 203¹) 4% kõigist 2024. aastal otstarbekuse kaalutlusel lõpetatud menetlustest.

Kõrgharidusega inimeste puhul on lähisuhtevägivalla kuriteo risk kõige väiksem

Lähisuhtevägivalla kuritegudes (LSV; KarS § 121 lg 2 p 2) oli 10 000 elaniku kohta perioodil 2018–2023 alg- ja põhiharidusega kahtlustatavaid aastas keskmiselt 22, kesk- või keskeriharidusega kahtlustatavaid 12 ning kõrgharidusega kahtlustatavaid 3.

Niisuguste kuritegude ohvrite puhul on uuringute andmetel haridusgruppide erinevused olnud märksa väiksemad.

- 2009. aasta küsitluse järgi oli viimase 12 kuu jooksul paarisuhtevägivallaga kokku puutunud 14% alg- ja põhiharidusega, 10% kesk- või keskeriharidusega ja 8% kõrgharidusega küsitletutest (füüsilise vägivallaga vastavalt 8%, 5% ja 3%).²¹
- 2022. aasta küsitluse järgi oli täiskasvanuna kogenud koduvägivalda alg- ja põhiharidusega naistest 33,7%, kesk- või keskeriharidusega naistest 27,1% ja kõrgharidusega naistest 22,1%; meeste puhul vastavalt 18,0%, 15,3% ja 15,9%.²²

Lähisuhtevägivalda kui varjatud ja tundlikku kuriteoliiki kajastava andmestiku esinduslikkust võivad mõjutada erinevad asjaolud, mis haridusgruppide võrdlust raskendavad (nt teadlikkus lähisuhtevägivalla olemusest, hinnangud juhtumi tõsidusele, kannatanute valmisolek ametlikuks menetluseks, kannatanu materiaalne sõltuvus toimepanijast jm). Samuti tuleb arvestada, et küsitlustulemuste puhul pole teada juhtumite raskus ja koguarv (nt kuivõrd on teatatud juhtumile eelnenud teatamata jäänud juhtumeid ning kas ses osas on haridusgruppide vahel erinevusi).

Ahistavas jälitamises kahtlustatavaid oli mitu korda vähem ja vastavad näitajad jäid alla ühe. Kõrgharidusega inimeste puhul oli nende osakaal kõigist vastava haridusega inimestest ligikaudu kolm korda väiksem kui teistes haridusgruppides – haridusgruppide erinevused on arvestatavad, kuid siiski märksa väiksemad kui lähisuhtevägivallas kahtlustatavate puhul.

Lähisuhtevägivalla kuritegudes on menetluspraktika olnud analoogiline muud liiki kuritegudega: kõrgharidusega toimepanija puhul lõpetatakse enamasti menetlus otstarbekusest (seda ka korduva kuriteo korral), kuid alg- või põhiharidusega toimepanija saadetakse kohtusse.^a

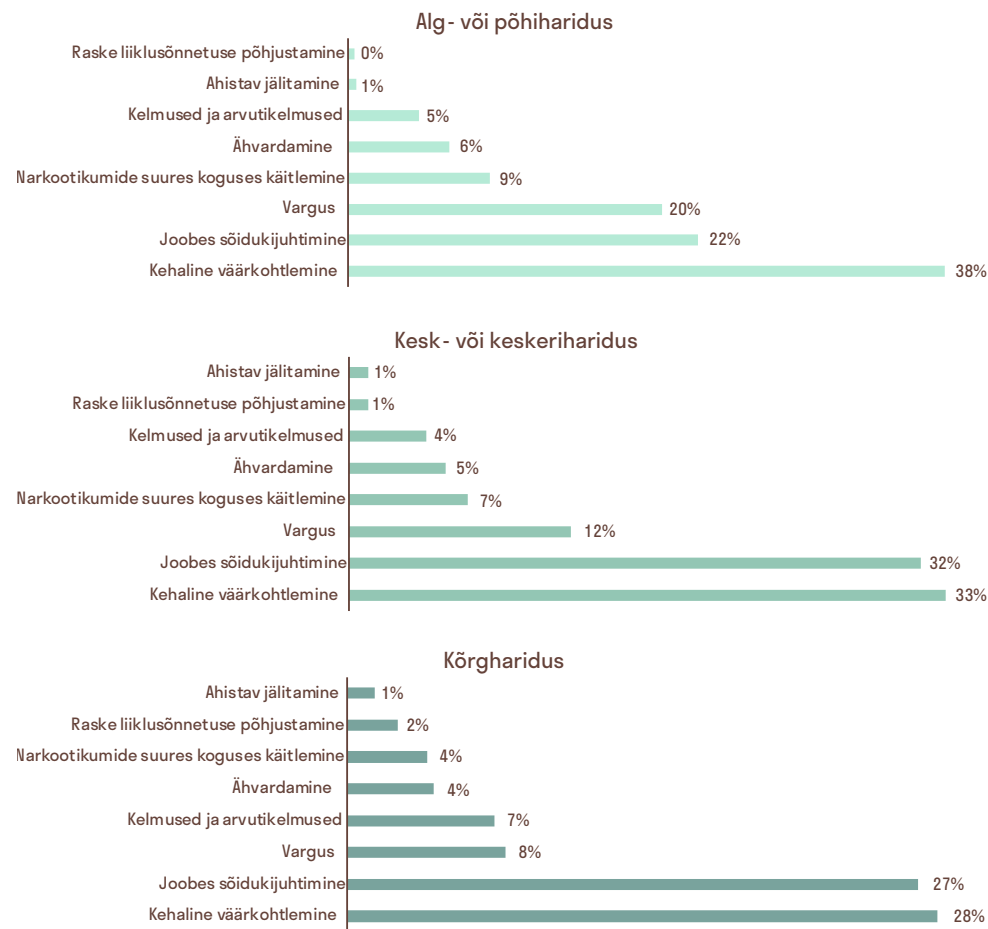
^a Menetlusotsust mõjutavad täpsemad asjaolud (nt varasem karistus, muud liiki kuriteod samas menetluses) ei ole teada.

Menetluse lõpetamiseks on paremad eeldused endaga nii majanduslikult kui ka psüühiliselt toimetulevatel kahtlustatavatel; need asjaolud omakorda seonduvad arvestataval määral haridustasemega (nt võib prokuratuuri hinnangul harituma kahtlustatava mõjutamiseks piisata talle pandavatest kohustustest; samuti võib kõrgharidusega inimesel olla rohkem vaba raha/aega, et hüvitada tekitatud kahju, tasuda kohustusi ja/või teha üldkasulikke tööd). Prokuratuuri otsustust võivad oluliselt mõjutada sarnase kuriteo korduv toimepanemine (olenevalt kuriteoliigist võib see menetluse lõpetamise välistada),

varem määratud kohustuste täitmine ning varasemad karistused, kahtlustatava enda suhtumine toimepandusse ja selle tagajärgedesse ning valmisolek menetluse lõpetamisel endale võetavad kohustused tähtjaks täita.

Kohtusse saadetud isikute osakaal on olnud kõige suurem alg- või põhiharidusega isikute puhul ning madalaim kõrgharidusega isikute puhul (tabel 7.5.3). Erinevused alg- või põhiharidusega ning kõrgharidusega toimepanijate vahel on suhteliselt suured vägivallakuritegude, varguste ja liikluskuritegude puhul, kuid väikesed kelmuste

Joonis 7.5.5 Valitud kuriteoliikides kahtlustatavate osakaal kõigist vastava haridusega kahtlustatavaist, 2018–2023

ALLIKAS: autorite tabel e-toimiku²³ põhjal

ja arvutikelmuste ning narkokuritegude puhul. Erandiks on korduv joobes sõidukijuhtimine (KarS § 424 lg 2), mille puhul prokuratuur üldjuhul menetlust otstarbekuse kaalutlusel ei lõpeta.

Varavastaste ja liikluskuritegude puhul on oluline menetlusotsust mõjutav asjaolu kannatanule

kahju hüvitamise võimalikkus. Vägivallakuriteod hõlmavad laia tegude ringi ning on võimalik, et haridusgruppide vahel on erinevusi selles, milline on kuritegude keskmine raskusaste; viimane on aga üks arvesse võetavaid tegureid menetluse lõpetamise või kohtusse saatmise otsustamisel.

KOHTUMENETLUSE KULUKUS
SÖLTUB EESKÄTT MENETLUSE
LIIGIST, MITTE SÜÜDISTATAVA
HARIDUSEST

Perioodil 2022–2024 saadeti kohtusse kokku-
leppemenetluses 72%, üldmenetluses 15%,
lühimenetluses 12% ja käskmenetluses alla 1%
kriminaalasjadest, kusjuures see jaotus oli sar-
nane kõikide haridusgruppide puhul. (Andmed
süüdistatavate hariduse kohta puudusid 29%
juhtudel.) Arvestades levinumate kuritegude
(kehaline väärkohtlemine, joobes juhtimine)
domineerimist kohtuasjades, pole tõenäoline,
et kokkuvõttes oleks keskmine menetluskulu
süüdistatava kohta mõne haridusgrupi puhul

Tabel 7.5.3 Kohtusse saadetud isikute haridustase erinevate kuriteoliikide puhul, 2018–2023

Kuriteoliik	Karistus- seadustik	Alg- või põhiharidus	Kesk- või keskeriharidus	Kõrg- haridus
Kehaline väärkohtlemine	§ 121	48%	37%	22%
Raske liiklusõnnetuse põhjustamine	§-d 422, 423	82%	62%	34%
Ähvardamine	§ 120	67%	61%	40%
Vargus	§ 199	75%	70%	41%
Joobes sõidukijuhtimine	§ 424	80%	68%	50%
Ahistav jälitamine	§ 157 ^a	65%	62%	51%
Kelmused ja arvutikelmused	§-d 209, 213	83%	81%	79%
Narkootikumide suures koguses käitlemine	§ 184	98%	97%	86%
KÕIK KURITEOD ^a		63%	57%	44%
Valitud kategooriad				
Lähisuhtevägivald	§ 121 lg 2 p 2	49	37	22
Korduv lähisuhtevägivald ^b	§ 121 lg 2 p-d 2+3	68	50	28
Esmakordne joobes sõidukijuhtimine	§ 424 lg 1	74	60	44
Korduv joobes sõidukijuhtimine	§ 424 lg 2	97	96	96

ALLIKAS: autorite tabel e-toimiku²⁴ põhjal

MÄRKUS. ^a Hõlmab kõiki kuriteoliike (ka neid, mida tabel ei kajasta). ^b Kuritegu oli samaaegselt kvalifitseeritud KarS § 121 lg 2 punktide 2 ja 3 järgi: lähisuhtevägivalda kuriteole oli juba varem eelnenud kehaline väärkohtlemine. Võib eeldada, et enamasti oli ka see lähisuhtevägivalda kuritegu.

Menetluse lõpetamiseks on paremad
eeldused endaga nii majanduslikult
kui ka psüühiliselt toimetulevatel kaht-
lustatavatel; need asjaolud omakorda
seonduvad arvestataval määral hari-
dustasemega.

teistest oluliselt erinev. Mõne kuriteoliigi puhul
(nt korruptsioon) võib küll tegu olla keskmisest
keerukamate asjadega ja neis on süüdistatava-
test suhteliselt suur osa kõrgharidusega, kuid
niisuguste kohtuasjade arv on väike.

KOKKUVÖTE

Haridustaseme tõusuga õigusrikkumiste toime-
panemise üldine risk väheneb. Õigusrikkumiste
toimepanijate seas on läbi aastate olnud pal-
ju madala haridustasemega inimesi ning vähe
kõrgelt haritud inimesi, kusjuures erinevused
on kõige suuremad varguste puhul. Vägivaldal
esineb kõikides rahvastikugruppides, kuid ha-
ridustaseme tõusuga väheneb vahetute füüsi-
liste rünnete osakaal. Mõne väiksemaarvulise,
spetsiifilisi teadmisi nõudva kuriteoliigi puhul (nt
korruptsioon, majanduskuriteod) võib haridus-
taseme tõusuga õigusrikkumiste risk kasvada.

Õigusrikkumiste risk on suurim madala hariduse-
ga meestel, seda eeskätt vägivaldakuuritegude
(sh lähisuhtevägivald) ning varguste puhul. Lähi-
suhtevägivaldakuuriteo ohvriks langemise risk on
samuti suurim madala haridustasemega ini-
meste puhul, kuid kõrgharidusega toimepanija
kohtusse saatmise tõenäosus on väiksem kui
madalama haridusega toimepanijate puhul.

Kuriteoliigist olenemata on menetluse otstar-
bekuse kaalutlusel lõpetamise tõenäosus seda
suurem, mida kõrgem on kahtlustatava haridus-
tase. Võrreldes madalama haridustasemega
kahtlustatavatega on kõrgema haridusega kaht-
lustatavatel paremad eeldused täita menetluse
lõpetamise eelduseks olevad tähtajalised ko-

2024. aastal saadeti korruptsioonikuri-
teo eest kohtusse 134 süüdistatavat.
Teadaoleva haridustasemega süüdis-
tatavaist olid alg- või põhihariduse-
ga 30%, kesk- või keskeriharidusega
53% ja kõrgharidusega 17% – seega
oli kõrgharidusega süüdistatavate
osakaal niisuguste kuritegude puhul
kaks korda suurem kui kõigi kuritegude
puhul kokku (ligikaudu 9%).²⁵

hustused; samuti on suurem tõenäosus, et nad
pole varem kuritegusid toime pannud.

Lõpetatud kriminaalmenetluste suure osakaalu
tõttu koormavad kõrgharidusega rikkujad õigus-
süsteemi kõige vähem. Olenemata rikkuja haridus-
tasemest võib menetluse lõpetamine eeskätt
esmakordsete rikkujate puhul olla otstarbekas,
ilma et see suurendaks riski uuteks rikku-
misteks. Näiteks on viimastel aastatel märga-
tavalt vähenenud nende esmakordselt joobes
juhtimiselt tabatud rikkujate retsidiivsus, kelle
suhtes menetlus lõpetati avaliku menetlushuvi
puudumisel koos sellega kaasnevate kohustus-
tega.

PEEGELDUS

Jürgen Rakaselt

Haridustaseme ja õigusrikkumiste vahel on keerukam kui vaid korrelatiivne seos. Kuritegeliku käitumise psühholoogias²⁶ näib kehtivat tõdemus, mis on leidnud kinnitust ka Eesti andmetes – pikem osalemine formaalhariduses vähendab õigusrikkumiste riski. Tõsi, näiteks korruptsioonisüütegude ning vara- ja isikuvastaste tegude seosed haridustasemega on mõnevõrra erinevad, kuid seda võib seletada ka tösiasiaga, et kõrgem haridustase viib inimese teistsugustesse töistesse tegevusvaldkondadesse. Nii on näiteks põhiharidusega isikul eluliselt vähem võimalusi puutuda kokku korruptsioonivõimalustega.

Haridustaseme ja õigusrikkumiste riski seose puhul tuleb silmas pidada, et hariduse olemasolu, puudumine või selle omandamise aja pikkus võib maskeerida muid, õigusrikkumiste riski rohkem mõjutavaid tunnuseid. Kiusatus lihtsustatult väita, et rohkem haridust vähendab õigusrikkumisi, on vaevu veerand rehkendust. Teistest õigusrikkumise riske mõjutavatest teguritest haridust isoleerides on seni tõdetud, et haridus on õigust rikkuva käitumise riskiprofiilis sõltuvalt uuringust 5–10% kaaluga. Teisisõnu – pelgalt haridustaseme tõstmisega väheneks ennustatav riskikäitumise tõenäosus heal juhul vaid kuni 10%.

Ometi annab haridustase ja hariduses osalemise aja pikkus tunnistust muude, õigusrikkumise riske rohkem mõjutavate tegurite mõjulepääsemisest. Nendeks tunnusteks, mis mõjutavad tõenäosust kogeda edu hariduses ja mille puudumine suurendab õigusrikkumise riski, on lugemis- ja kirjutamisoskus, verbaalne võimekus, võimalus kogeda tunnistust ka väikese intellektuaalse pingutuse järel, kõlbeline hoiak, kaasõppijate ja sõpruskonna sotsiaalsed hoiakud, võime pikaajaliseks intellektuaalseks pingutuseks, sõltuvuste puudumine jmt.

Seepärast tuleks tõhusaks ennetuseks pöörata suurt tähelepanu just eelkirjeldatud, õppimise käiku mõjutavatele asjaoludele. Mingi haridustaseme formaalsest omandamisest olulisemad on haridustaseme omandamise eeldused ja õppekeskkond. Kahetsusväärset sageli peetakse aga mingi haridustaseme saavutamise fakti tähtsamaks osaoskuste, hoiakute ja väärtuste kujundamisest ning esmapilgul haridusest väljapoole jäävate tegurite (eluviiis jm) muutmisest. Hariduspoliitikas tuleb seetõttu pöörata järelevalve ja ka haridusasutuste toetamise teravik õppimise formaalsetelt tulemustelt pigem hariduse protsessile ja sisule.

Eripreventiivselt ehk üksikindiviidi (ka juba õigusrikkumise toime pannud isiku) seisukohalt tuleb pakkuda võimalikult avaraid võimalusi õppimise eelduste arendamiseks nii koolis kui ka huvihariduses. Samuti tuleks näiteks vanglakooli asemel senisest oluliselt rohkem eelistada siiani õiguslikult võimalikke, kuid äärmiselt vähe kasutatud vanglaväliseid õppimisvõimalusi.

Paraku võib hariduse omandamise eelduseks olevate oskuste, võimaluste, hoiakute ja muude õigusrikkumiste riski vähendavate teguritega tegelemine näiteks karistuse täideviimist keerukamaks muuta, mistõttu eelistatakse käepäraseid vanglasiseseid lahendusi ka siis, kui leidsuks tõhusamaid võimalusi väljaspool vanglat. Seepärast tuleks väga tõsiselt kaaluda karistuspoliitika selget eristamist karistuste täideviimise funktsioonist. Vastasel korral on oht, et karistuse täideviimise vahetu korraldamise praktilised ja olmelised kaalutlused hakkavad karistuspoliitikat dikteerima. Ideaalis peaks see olema aga vastupidi – teadlik ja tõendus põhine poliitika peab olema praktika aluseks.

VIIDATUD ALLIKAD

1. L. Lochner, *Education and crime*. – S. Bradley, C. Green (eds.), *The economics of education: A comprehensive overview*, second edition (Academic Press, 2020); R. Hjalmarsson, L. Lochner, *The impact of education on crime: International evidence*. – CESifo DICE Report 10 (2), 2012.
2. M. Nordin, *Does eligibility for tertiary education affect crime rates? Quasi-experimental evidence*. – *Journal of Quantitative Criminology* 34, 2018.
3. R. Hjalmarsson, H. Holmlund, M. J. Lindquist, *The effect of education on criminal convictions and incarceration: Causal evidence from micro-data*. – *The Economic Journal* 125 (587), 2015; P. Ehrbach, *Hariduse mõju kuritegevusele Euroopa riikide näitel*. Magistritöö (Tallinna Tehnikaülikool, 2017); P. Bennett, *The heterogeneous effects of education on crime: Evidence from Danish administrative twin data*. – *Labour Economics* 52, 2018.
4. T. Raus, L. Timmusk (koost), *Kuritegevust mõjutavad sotsiaalmajanduslikud ja demograafilised tegurid*. Kriminaalpoliitika uuringud 3 (Justiitsministeerium, 2005).
5. Kuritegevus Eestis 2023. – Justiitsministeerium, <https://www.justdigi.ee/kuritegevus2023/kriminaalmenetlus>.
6. *RV0231U: vähemalt 15-aastased hariduse, soo, vanusrühma ja maakonna järgi, 1. jaanuar*. Andmebaas. – Statistikaamet, 2025.
7. <https://etoimik.rik.ee/>
8. J. Saar, A. Markina, A. Ahven, A. Annist, J. Ginter, *Kuritegevus Eestis 1991–2001* (Tallinna Pedagoogikaülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, Justiitsministeerium, Juura, 2002).
9. <https://etoimik.rik.ee/>
10. <https://etoimik.rik.ee/>
11. *RV0231U: vähemalt 15-aastased hariduse, soo, vanusrühma ja maakonna järgi, 1. jaanuar*. Andmebaas. – Statistikaamet, 2025.
12. *RV0231U: vähemalt 15-aastased hariduse, soo, vanusrühma ja maakonna järgi, 1. jaanuar*. Andmebaas. – Statistikaamet, 2025.
13. <https://etoimik.rik.ee/>
14. K. Tülinen, *Alkohol kuritegevuse katalüsaatorina*. – Kuritegevus Eestis 2018. Kriminaalpoliitika uuringud 28 (Justiitsministeerium, 2019); A. Ahven, A. Roots, M.-L. Sööt, *Retsidiivsus Eestis 2017*. Kriminaalpoliitika uuringud 27 (Justiitsministeerium, 2018).
15. Eesti Konjunkturiinstituut, *Eesti alkoholiturg, alkoholi tarbimine ja alkoholipoliitika 2023. aastal* (2024).
16. Tervise Arengu Instituut, *Eesti täiskasvanud rahvastiku tervisekäitumise uuring 2022* (2023).
17. <https://etoimik.rik.ee/>
18. <https://etoimik.rik.ee/>
19. T. Koitmäe, K. Tülinen, *Põh biomarker alkoholi ja kuritegevuse vahel*. – Prokuratuuri aastaraamat 2023.
20. <https://etoimik.rik.ee/>
21. JST13: paarisuhte kogemusega 15–74-aastaste kokkupuude paarisuhte vägivallaga viimase 12 kuu jooksul haridustaseme järgi, 2008/2009. Andmebaas. – Statistikaamet.
22. JSS02: vägivalda kogunud 18–74-aastased naised isikute rühma järgi. Andmebaas. – Statistikaamet, 2023; JSS22: vägivalda kogunud 18–74-aastased mehed isikute rühma järgi. Andmebaas. – Statistikaamet, 2023.
23. <https://etoimik.rik.ee/>
24. <https://etoimik.rik.ee/>
25. Kuritegevus Eestis 2023: Korruptsioon ja majanduskuriteod. – Justiits- ja Digiministeerium, <https://www.justdigi.ee/kuritegevus2023/korruptsioon-ja-majanduskuriteod>.
26. J. Bonta, D. A. Andrews, *The psychology of criminal conduct*, 7th ed. (Routledge, 2023).

